

SISTEMUL DEFENSIV AL PROVINCIILOR DACICE ÎNTRE REALITATE ȘI FICȚIUNE

Observații, note și completări critice la cartea Ioanei B. Cătănicu,

Evolution of the system of defence work in roman Dacia

(B.A.R. International Series, nr. 116, 1981, 55 p. text, 65 p. note,
85 figuri ilustrate)

Trei motive m-au îndemnat să scriu această recenzie.

Primul a fost acela că mi-a fost cerută de o revistă de specialitate din Marea Britanie. Se pare că editorii englezi, care au primit textul pe baza unor referate, doresc acum să vadă ce reprezintă de fapt lucrarea și cum a fost primită în România. Citind-o cu atenție, la acest motiv inițial s-au adăugat celelalte două, care pornesc din necesitatea imperioasă de a pune în gardă pe cititorul neprevenit, care s-ar putea lăsa sedus de titlul mult promițător al lucrării. Să le luăm pe rând:

Al doilea motiv a fost acela că între titlul și conținutul lucrării sunt discrepanțe mari, care pun chiar sub semnul întrebării valoarea lucrării ca atare. Un sistem defensiv este un ansamblu compus din mai multe elemente, aparent independente, dar care converg spre același scop: asigurarea unei apărări eficiente. Deci dacă subiectul lucrării a fost sistemul, el trebuia mai întâi prezentat în ansamblu, urmînd să fie apoi cercetate părțile lui componente; se putea însă proceda și invers, cercetîndu-se elementele componente și prezentîndu-se apoi sistemul așa cum rezulta el din ansamblul acestor elemente. Ioana B. Cătănicu a preferat, se pare, cea de a doua posibilitate, dar s-a avîntat atît de tare în descrierea și analiza unor componente ale sistemului, încît a pierdut viziunea de ansamblu. Dealtfel chiar și fortificațiile, singurele elemente ale sistemului de care s-a ocupat de fapt, au fost tratate simplist, numai în măsura în care datele cunoscute în legătură cu ele i-au servit pentru a-și construi a priori ipotezele. Informațiile cu caracter tehnic, organizarea interioarelor la castru, planurile, nu au fost nici măcar amintite sau au fost comentate ocazional și cu totul întîmplător. Singurul lucru asupra căruia a insistat autoarea (menționată de aici înainte prescurtat I.B.C.) a fost datarea, o datare artificioasă, forțată și foarte personală, căreia i-a subordonat totul. Acestea au fost cauzele care au făcut ca scopul formulat în titlu să nu poată fi atins. Lucrarea este o însumare a ideilor din „tinerețe” ale autoarei și este departe de a fi o sinteză măcar cronologică a evoluției sistemului defensiv al Daciilor. Ea însăși scrie că: „la baza lucrării a stat lucrarea ei de diplomă (1967), rezultatele săpăturilor din castru (n.n. mai ales făcute de alții), pentru că autoarea nu a publicat decît un singur raport de săpătură propriu

zis) și mai ales cercetările de la castrele de la Berzovia (despre care nimeni încă nu știe nimic) și Potaissa (despre care dă doar câteva informații într-o notă, ce reprezintă o infimă parte din ceea ce se știe acum în legătură cu acest castru). Iată deci pe ce baze, cu totul insuficiente, a pornit lucrarea.

Am ajuns astfel și la cel de al treilea motiv, care, după părerea noastră, este cel mai important. Principiul pe baza căruia a abordat I.B.C. tratarea subiectului ca atare este bizar și, într-un fel, unic. *Tot ce au scris, au afirmat, au cercetat și interpretat alți cercetători este dubios, insuficient, nedemonstrat, incomplet și de cele mai multe ori trebuie deci reinterpretat* (bineînțeles de către I.B.C.). Am încercat o statistică și am ajuns la constatarea că aproape nu există cercetare sau lucrare care să nu fie calificată prea scurtă, incompletă, neclară, greșită, reinterpretabilă. Dau câteva exemple: Cîmpulung (p. 8), Drobeta (p. 11), Pojejena (p. 12), Jupa (p. 13, nota 100), Surducul Mare (p. 13), Berzovia (p. 13), Zăvoi (p. 13), Vețel (p. 14), Moigrad (p. 16—17), Cășei (p. 17), Românaș (p. 17), Livezile (p. 18), Orheiul Bistriței (p. 28), Simbotin (p. 25, nota 223), Romulla (p. 25, nota 226), Enoșești (p. 26, nota 237, Jibelea (p. 27), Arutela (p. 28) Perișani (p. 29, nota 261), Rădăcinești (p. 29 nota 262), Titești (p. 29 nota 263), Jidava (p. 34), Gherla (p. 39 unde D. Protase a săpat rău, iar I. I. Russu a copiat greșit planul), Gilău (p. 39), Slăveni (p. 54, 51), Răcari (p. 52) etc.; la p. 19 vorbind despre valul din vestul Daciei — descoperit precizăm noi de S. Dumitrașcu, care a adus contribuția cea mai importantă din ultimii ani la cunoașterea graniței de Vest a Daciei — I.B.C. afirmă că cercetarea a rămas incompletă și că trebuie reluată. La p. 3 nota 2 afirmă că rapoartele de săpături sau lipsesc cu totul sau sunt foarte scurte, și... nu cuprind date esențiale, stratigrafia și descoperirile materiale.

În schimb, tot ce a săpat I.B.C., tot ce a publicat, afirmat sau interpretat domnia sa este bine, realist și nici nu trebuia demonstrat. Expresiile ca „realistic interpretation“, „relevant observation“, abundă ca și constatările de tipul „noi gândim“, „noi considerăm“, „noi socotim“, „părerea noastră“, „noi trebuie să spunem“, „numai noi. I.B.C. a ajuns, să afirme că a scris prima sinteză despre limesul dacic; la p. 32 scrie că, foarte recent (n.n. prin 1970) a început săpături arheologice la Flămînda, Putineiu și Urluieni dar, în afară de o dare de seamă generală nimeni nu a văzut rapoarte „fundamentale“ deosebite de cele pe care le critică atât de sever la alții. În aceeași manieră la p. 33 nota 294 în loc să prezinte rezultatele săpăturilor pe care de 10 ani le tot execută pe limes transalutanus domnia sa dă... un program de mare și lungă perspectivă a cercetărilor ei!!! I.B.C. cere (de la alții) o ridicare a calității săpăturilor, a calității rapoartelor de cercetare și a informațiilor generale. Lucrarea domniei sale se vrea o „apreciere critică a tuturor rezultatelor cercetărilor de pe limesul dacic“. Extrem de vigilantă, I.B.C. atrage atenția „asupra inexactităților și faptelor care au scăpat pînă acum“ și cere „curățarea unor astfel de practici“.

Un singur lucru i-a scăpat aprigei autoare: *aplicarea unui asemenea principiu cere mai întâi competență profesională în domeniu, că o asemenea atitudine critică devine valabilă numai dacă este susținută de lucrări cel puțin la nivelul celor criticate, că parada școlărească de cunoștințe quasiteoretice, dar care nu reprezintă de fapt nimic, este cu totul insuficientă în lumea științifică, ba constituie chiar o greșală gravă*. I.B.C. a uitat pur și simplu că nu a publicat în viața ei nici un articol-raport de săpătură propriu-zis (săpătura, metodele sau stilul de lucru, rezultatele tehnice, material arheologic, concluzii etc.). Un asemenea mod de abordare a unui subiect important ca sistemul defensiv este nemaîntâlnit, și se pare că B.A.R. și-a creat un merit — la care nu mai aspiră nimeni — prin lansarea unui asemenea sistem de publicare. Procedul este însoțit de o lipsă de modestie rar întâlnită. Lucrarea abundă în „idei” personale complet nefondate, interpretări bazate pe fotografii și desene, critica de dragul criticii și de foarte multe ori inventarea copioasă a unor date care nu există. Acesta este metoda de lucru introdusă în arheologia castrensă de I.B.C. Nici nu menționez aici foarte multele cazuri când informații cunoscute, datări sau formulări demult acceptate în general sunt date... drept... personale!

Abordarea unui subiect complicat, încă puțin cunoscut, ca acela al „evoluziei sistemului de lucrări defensive din Dacia romană”, cere multe cunoștințe practice în ce privește lucrările defensive, multă informare. Mai cere și experiență de teren și, nu în ultimă instanță, un pic de competență în domeniu, precum și o doză bună de curaj. Acesta din urmă este singurul care nu i-a lipsit autoarei. Ba, așa zice, uneori acest curaj, a atins proporții de neînchipuit, înlocuind cu totul competența profesională și informația de specialitate. Din păcate pentru subiectul abordat, informațiile de domeniu ale autoarei s-au dovedit foarte limitate, iar cunoștințele de teren i-au lipsit aproape cu totul. Ceea ce ar fi trebuit să fie competență profesională a fost înlocuit cu o pseudo-competență rezultată din lecturi de tip școlăresc și de o tratare *sui generis* a problemelor sistemului defensiv. *Aprecierile făcute de noi se bazează pe date și le vom prezenta în cele ce urmează:*

Vom încerca să lămurim mai jos o serie de probleme de conținut (III), să reluăm unele date cunoscute pe care autoarea le-a „interpretat” (adică le-a greșit!), să rezolvăm o parte din inovațiile și invențiile (II) care incurcă lucruri deja cunoscute și stabilite. Ne vom ocupa deasemenea de lucrările necitate, citatele greșite și în fine de foarte numeroasele greșeli de tipar, care au apărut în lucrare (I, IV). S-ar părea că recenția de față are un caracter destructiv, dar numai pentru că o tratare constructivă a subiectului abordat de I.B.C. ar fi însemnat rescrierea lui.

Trecem repede peste cuprinsul lucrării pe care îl prezint doar pentru ca să se poată urmări evoluția intervențiilor noastre: Cuvînt înainte (p. 1—3); I. Dacia și Imperiul (Roman) înaintea cuceririi (p. 4—5); Războaiele lui Traian pentru cucerirea Daciei (p. 6—10); III. Organizarea de început a sistemului de lucrări defensive (p. 11—20); IV. Contribuția lui Hadrianus la organizarea lucrărilor de apărare a Daciei (p. 21—41); V. Contribuția antonină la organizarea limesului Dacic (p. 42—45); VI. Domniile lui A. Aurelius și Comodus. Războaiele marcomanice (p. 46—47); VII. Perioada Severilor (p. 48—52); VIII.

Ultimele decenii ale Daciei (p. 50—55). Note bibliografice (p. 56—106); Abrevieri (p. 107—110); Addenda (p. 111—115); Indice de localități (p. 116—117).

I. *Lucrări necitate sau citate greșite.*

Sunt extrem de multe afirmații necitate sau formulări necitate. Prezentăm la întâmplare câteva dintre ele, pe care cititorul le poate verifica singur: al doilea război dacic (p. 10), începutul organizării militare (p. 11), organizarea teritorială a Daciei (p. 10), detașamentele legiunii XIII Gemina (p. 70), despre granița de pe Mureșul Inferior (p. 22), despre trupele de la Jupa, (p. 22), despre cohors I. Hispanorum (p. 28 nota 283), despre Brincovenesti (p. 23), sistemul defensiv (p. 11), castrul de la Rîșnov (p. 9), despre legiunea IV Flavia (p. 14), cine a construit castrul de la Micla (p. 14—15), despre teritoriile dacice care au aparținut Moesiei Inferioare (p. 19—20), trupele de la Tibiscum, (p. 13), castrul de la Cătunele (p. 8—9), castrul de la Zăvoi (p. 13), Dacia Porolissensis (p. 37), ala I Bosporanorum (p. 22 nota 189); distrugerea fortificațiilor de la Mălăiești, Tirgșor etc. (p. 21), rolul castrilor din linia a doua (Sighișoara, Cristești, Războieni), (p. 24) și multe altele. *Pentru toate aceste subiecte există lucrări, articole, cărți chiar, care trebuiau citate.*

Nu mai vorbim de faptul că autoarea a folosit din plin citarea „sentimentală”. În timp ce autorii care nu-i sunt pe plac nu sunt citați, ba chiar numele lor e ocolit cu grijă chiar, pe sine se citează din plin, la fiecare pas, inclusiv și lucrările nepublicate, ba și pe cele pe care intenționează să le realizeze. Cu aceeași grijă sunt citați alți autori și nu știm pe ce criteriu sunt mereu aceiași.

II. *Lucrarea abundă în invenții și „inovații” (arheologice)* p. 6 (Bumbești) „descoperirea la B., în castrul cu *muri caespiticii* a ștampilelor cohortei IV Cypria arată că fortul a fost construit în timpul războaielor dacice”; „Noi considerăm că cele două caste vecine (Bumbești și Vîrtop) au funcționat simultan și numai pe durata unei campanii”. Este un fals total. *Ștampilele nu au fost găsite în castrul cu muri caespiticii pentru simplul motiv că acesta nu a fost niciodată pînă acum identificat arheologic!* Chiar autoarea scrie: „excavations... could not determine the stages that preceded the construction of stones structures” !! (p. 6) D. Tudor (OR 1978, p. 270) datează ștampilele după cucerire, iar IDR, II, p. 37 în prima jumătate a secolului II e.n. Se știe doar că ele au apărut în construcțiile cu zid de piatră. Siguranța în legătură cu contemporaneitatea celor două caste (Bumbești și Vîrtop), este demnă de toată lauda, dar nu se bazează pe nimic. Mai mult, la p. 7 lucrurile par a se încurca *rau de tot*, căci I.B.C. afirmă că pentru datarea ștampilelor legiunii V. Macedonica — cele care stăteau la baza supoziției sale privind contemporaneitatea castrilor — trebuie să alegem între războaielor dacice și epoca post 275 e.n.!

p. 8 (Rucăr) „micul fort a fost ocupat după cum arată ștampilele de un detașament din cohors II Flavia Bessorum”. Numai că în fort nu s-a găsit nici o ștampilă !!

Unele constatări sunt de-a-dreptul fantastice. Dăm un exemplu: p. 12 (Pojeana): „indicațiile lui B. Milleker⁸⁴ și propriile noastre observații, bazate pe studii fotografice aeriene⁸⁵, ne permit să presupunem existența a două sau chiar trei fortificații”. Să analizăm această frază. Nota 84 constituie o greșală. Lucrarea lui B. Milleker are patru părți: epoca romană este tratată la partea II-a publicată la 1899 (nu în 1897). Traducerea greșită a textului din limba maghiară și graba interpretării i-au jucat autoarei o festă. În volumul II, p. 59 B. Milleker scria că pe lângă castru mai există o fortificație romană și la „Zidina” pe malul Dunării; dar în volumul III, p. 247, tot B. Milleker (și nu Marsigli) s-a corectat, scriind că numai fortificația de lângă cimitir este romană și că pe malul Dunării la „Zidina” se află cetatea feudală Pozsacsin. Așa că în loc de două sau chiar trei fortificații romane (castru, fortificația de lângă cimitir și cea de la Zidina”) rămâne una singură cea de lângă cimitirul sîrbesc, identică cu castrul. Pe fotografia aeriană ar fi trebuit marcat castrul, căci în afară de cei care cunosc bine topografia zonei, nimeni nu mai poate găsi castrul, ce să nu mai vorbim de celălalte fortificații imaginare. Dealtfel I.B.C. pare a ignora faptul

că grupul care a săpat la Pojejena (I. Uzum, N. Gudea, Gh. Lazarovici, St. Cădăriu și O. Bozu) a făcut săpături atât la „Zidina“, unde a fost găsită într-adevăr o cetate feudală, cât și în alte puncte de pe teritoriul satului, zona cimitirului, zona bazinelor, La Nucet, Tufi, etc. Afirmatia de la nota 84 că fortificația de la „Zidina“ se întinde pe la 12 hectare arată că I.B.C. nici nu s-a apropiat de ea, căci în realitate această nu e mai mare de 50 × 25 m. Dealtfel corectura noastră este foarte tirzie. Lucrurile le lămurise încă C. Daicoviciu (*An. Ban.*, 1930, p. 21 = Dacia, Cluj, 1970, p. 158–159), iar faptul că autoarea confabulează la 50 de ani după această corectură arată cu exactitate nivelul ei de informare.

p. 13 (Zăvoi) I.B.C. scrie „considerind că acest fort se află la Porțile de Fier ale Transilvaniei și că descoperirile întâmplătoare par a indica că nu a funcționat mult timp, noi înclinăm să sprijinim ipoteza că a fost un castru de marș din timpul războaielor“. În nota 104 nu e clar a cui este această ipoteză și însuși I.B.C. scrie că „we do not know how long it functioned“! Deci nu știe cât timp a funcționat, dar sigur a funcționat foarte scurt timp! Notăm că ștampilele cohortei I. Sagittariorum găsite la Zăvoi de O. Bozu, sunt de sec. II.

p. 14 (Tihău) „ținând cont de faptul că inscripția de fundație a fost pusă de un detașament de legiune, putem fi siguri că el a fost responsabil pentru construirea castrului.“ I.B.C. pare a nu ști că ridicarea unui castru de trupă auxiliară se făcea sub conducerea unui *architectus* care aparținea totdeauna unei legiuni; nu se cunosc multe cazuri când un detașament de legiune a construit un castru pentru o unitate auxiliară! I.B.C. nu dă analogii!

Modelul acesta de lucru o face să elaboreze câteva formulări cu valoare antologică: p. 11 „importanța militară a acestui obiectiv ne face să credem că el a fost construit sub Traianus“; p. 3 (Bumbești) „Lusius Quietus a fost însoțit în drumul său spre Sarmisegetusa de o escortă de daci“; p. 16 (Moigrad) „forma sașului arată sigur că datează din epoca lui Hadrianus“; p. 18 (Inlăceni) „inscripția datată în anul 129 dovedeste că unitatea a fost în Dacia la 110 e.n.“; p. 15 (Cigău) „judecând după poziția lui, castrul trebuie localizat pe drumul Apulum-Ulpia“; p. 24 (Apulum) „specificul formeii hadriene a castrului (de la Apulum n.n.) rezultă din faptul că sub Traianus castrul acoperea o zonă mai largă datorită necesităților de a caza în același timp legiunile I Adiutrix și XIII Gemina“; p. 40 (Rucăr) „numai aici în toată Dacia există date care arată un val de pământ întărit cu o structură de lemn“; p. 29 „importanța poziției strategice a locului unde a fost așezat castrul (Boița; n.n. care încă nici nu e descoperit!) justifică ipoteza că zidul de pe latura de S a terasei aparține unor mari construcții civile sau militare“; p. 22 (Cătunele) castrul este datat în secolul II e.n. după războaiele dacice, deși autorii săpăturii l-au datat în timpul războaielor; la p. 50 îl datează și în secolul II e.n. Să fie!

p. 76 nota 101 I.B.C. scrie: „ni se pare că epitetul derivat de la numele castrului Porolissensis, Miciensis, Tibiscensis, Optatianensis rezultă de la faptul că respectivele trupe nu au staționat în diferitele forturi ale aceleiași provincii, ci în provincii diferite“; în fața unei asemenea afirmații nu se mai poate face nimic.

Ce s-ar mai putea cere unui autor după astfel de afirmații? Iată deci că noțiunea de critică, ceea ce la I.B.C. înseamnă a nega, a critica nejustificat orice rezultat care nu-i aparține se întoarce încetul cu încetul împotriva domniei sale, cam în proporție de 85% din cazuri.

III. Analiza problemelor de conținut.

Capitolul I nu cuprinde nici un fel de date în legătură cu raporturile dintre daci și Imperiul Roman așa cum pretinde titlul. Atacurile dacilor, fortificarea Moesiei, și apoi a celor două Moesii, etc. sunt date care în mod necesar trebuiau amintite. Ar fi fost necesară chiar o hartă a provinciei Moesia (sau Moesia Superioară și Inferioară) care să arate locurile de staționare a trupelor înainte de 106 e.n. Nu sunt folosite lucrările care se referă la asemenea subiect (E. Chirilă, C. Daicoviciu, etc.). Aflăm în schimb că fortificația de la Berzovia a fost construită sub Domitianus (nota 18 !!!). Dar nu vom ști nici odată de unde a primit I.B.C. această informație!

Capitolul II

p. 6 Priscianus a fost un autor târziu care a interpolat memoriile lui Traianus; se știe însă că menționarea localităților Berzobis și Aizis s-a făcut în memoriile lui Traianus (cf. *FHDR*, I, p. 506) și ale medicului Criton.

p. 7 De unde știe I.B.C. că în forturile de la Siăveni și Islaz au staționat trupe? În nota 43 ea a scris foarte ambiguu că în aceste forturi nu sunt staționate trupe: „the troops stationed here are not attested“!, deci pur și simplu nu există! În ce privește castrul de la Acidava, nota 45 contrazice afirmația din text. I.B.C. afirmă că există o fază de pământ — n.n. nepublicată de domnia sa din 1975 — o discută la epoca lui Traian!, dar nu poate data începutul castrului „no evidence is available concerning the commencement of the fort“.

p. 8 (Cîmpulung) Pe baza unei lecturii proprii și personale, neacceptate de nimeni, a unei inscripții pe o cărămidă: vezi *IDR*, II, nota 52 — I.B.C. afirmă că a staționat aici o vexillatio a legiunii XI Claudia. Prezența ei datează castrul în vremea războaielor dacice !!! Dar D. Tudor citise aceeași scrijelitură ca *LEG XIII G*, iar C. C. Petolescu a fost destul de prudent ca să nu se pronunțe (*IDR*, II, 613). Mai mult, I.B.C. scrie că este vorba de „un număr de cărămizi ștampilate“ pe cînd, de fapt, există un singur fragment de cărămidă. Deci este vorba de o nouă probă de fals și atunci castrul de la Jidava nu mai poate fi datat așa cum susține I.B.C. Dealtfel autorii săpăturilor nici nu vorbesc despre o fază anterioară castrului cu zid de piatră (D. Tudor, *OR* 1978, p. 281—284; Em. Popescu și E. Popescu, în *St. Com. Pitești*, 1969, p. 77).

p. 8—9 (Rîșnov) I.B.C. scrie „datele publicate ne permit nouă să datăm faza de pământ sub Traianus“; dar lucrul acesta fusese făcut încă de C. Daicoviciu, M. Macrea, N. Gudea și I. Pop mult mai de mult (cf. *Das Römerlager von Rosenau*, p. 69 nota 41). În structura valului de pământ I.B.C. vede două faze, dar în chip cu totul greșit le atribuie castrului de pământ. Cea de a doua fază de ridicare a valului aparține epocii castrului de piatră. Nu există nici un element pentru a data amenajarea în epoca lui Traianus.

Tot aici (p. 9) I.B.C. își exprimă îngrijorarea pentru faptul că în legătură cu săpăturile de la Rîșnov — sunt rapoarte anuale de săpătură! Ele fiind prea anuale, scrie ea „nu pot să nu piardă din calitate“. Deci fără rapoarte nu e bine și devii ținta supărării autorei, iar cu prea multe rapoarte e și mai rău!

p. 8 (Drumul Carului) apare la I.B.C. ca „chance find“! Mi se pare o jignire pentru Fl. Costea și S. Coșuleț, care de ani de zile au căutat și făcut sondeaje pe virfurile Carpaților, în trecătoare, să fie tratate aceste cercetări ca descoperiri în-țimplătoare, datorate norocului!

p. 8 nota 53 (Cincșor) Se citează pe sine pentru săpături, dar scrie că observațiile arheologice nu au fost încă publicate. De fapt trebuia scris că aceste săpături și observații sunt ale lui I. Pop (Brașov) I.B.C. afirmă că fortificația de la Cincșor datează mai târziu decît cea de la Rucăr (datată între 101—102 e.n.). Dar la p. 9 aliniatul 4 scrie că sud-estul Transilvaniei a fost anexat la Imperiul Roman la 102 e.n. ca și Valahia (!). Deci cele două caste trebuie datate în aceeași vreme. Dealtfel pentru Cincșor nu există nici un element de datare. La nota 53 vorbește despre materialul apărut — pe care sigur nu l-a văzut (n.n.) — dar pe care îl datează la începutul secolului II e.n. Noi putem afirma cu toată siguranța că acest material datează din tot secolul II e.n. și chiar din secolul III e.n.

p. 9 (Mălăiești, Drajna de Sus, Pietroasele). I.B.C. scrie că acestea au fost „sistematic examinate“; dar nota 59, care ne duce la bibliografia acestor săpături sistematice indică revista *Dacia*, unde sunt publicate obișnuitele rapoarte preliminare de două-trei jumătăți de rînd. Nu este oare această curioasă notă o probă de curaj? Ar fi foarte interesant (pentru toți cei care se ocupă de epoca romană, inclusiv Comisia Arheologică!) să se afle cine, cînd și mai ales cum s-au făcut aceste „cercetări sistematice“. Căci ceea ce se cunoaște se află la cel mai elementar nivel de cunoaștere, care nici măcar nu se poate compara cu ceea ce făcuse C. Torma acum 150 de ani! (pentru Ilișua de pildă). Pentru Mălăiești există un fel de plan schițat din liniute de C. Zagoriț (fig. 5); pentru Drajna de Sus există un plan întocmit cam tot așa (Fig. 7), iar pentru Pietroasele și Tîrșor nici nu există planuri

propriu-zise. La Tîrghşor dealtfel nici nu se ştie sigur dacă există castru şi dacă există, cam unde se află!

p. 9. Aflăm că teritoriile din sud-estul Transilvaniei au fost cucerite deja la 102 e.n., şi că toate teritoriile ocupate aici au fost luate în stăpînire de romani fără vreo rezistenţă semnificativă. Aici se aflau cei care l-au trădat pe Decebalus! Este o informaţie interesantă, primită probabil direct de la reporterii romani de front!

p. 9 (Filipeşti). I.B.C. datează cu multă siguranţă „castrul” de aici în epoca lui Traianus, dinaintea cuceririi Daciei. Dar la nota 66 a uitat deja prima afirmaţie şi scrie că ar putea fi un castru tîrziu!!! (We cannot hazard to assign it to Trajan — scrie ea). Trebuia doar să mai adauge că nimeni nu ştie încă nimic despre acest castru de la Filipeşti (poate doar I.B.C.), chiar existenţa lui este pusă la îndoială! Fotografia aeriană nu mai e folosită aici.

p. 9 (Simbotin) Afirmă că aici a existat un castru sub Traianus. La p. 80 se îndoieşte de caracterul militar al construcţiei, deoarece C. Vlădescu a lăsat lucrurile neclarificate, ca şi D. Tudor dealtfel. Din păcate (pentru I.B.C.) rezultatele săpăturilor lui Vlădescu au infirmat toate invenţiile domniei sale referitoare la Simbotin. Aici a existat un castru, care are arhitectura tipică epocii lui Hadrianus, făcînd parte prin maniera de construcţie din familia fortificaţiilor de pe Olt (Rădăcineşti, Titeşti, Bivolari etc.).

p. 10 (Breţcu). Nu există nici un element pentru o datare timpurie a castrului cu zid de piatră, aşa cum crede I.B.C. C. Daicoviciu data acest castru prin secolul III e.n. La nota 71 I.B.C. neagă existenţa unui castru de pămînt la Breţcu. Ceea ce afirmaseră C. Daicoviciu, I. Paulovics, M. Macrea, N. Gudea pe bază de săpături sau observaţii de teren nu prezintă valoare. Autoarea nu vrea un castru de pămînt la Breţcu, deci nu există! Domnia sa susţine în continuare că fortificaţiile de piatră de la Breţcu şi Hoghiz datează din vremea războaielor dacice. Este o altă probă de curaj!

Profilele publicate (N. Gudea, în *ActaMP*, 4, 1980) arată că problema zidului dublu nu e încă lămurită. D. Protase care s-a ocupat de castelele cu „zid dublu” nu a avut curajul să le dateze aşa sigur şi aşa de timpuriu. El le-a plasat într-un context mai larg „Traianus — Hadrianus” (*Sargetia*, 18, 1977, p. 201).

Capitolul III

p. 11 (Drobeta). Dacă cohors I Antiochiensium a construit castrul de piatră sub Traianus, de ce au staţionat în el cohortele III Campestris şi I Sagittariorum? Ar fi un caz unic (cunoscut) cînd o cohortă care nu are un sediu propriu construieşte un castru (care poate caza o singură unitate) dar care adăposteşte alte două unităţi! I. D. R., II 14 scrie că acest castru a fost construit între cele două războaie. La I. B. C. construirea este datată în epoca post 106 e.n.. Planul dat pentru castru este depăşit şi greşit (Fig. 11). M. Davidescu a publicat unul mai bun şi parcă l-am crede pe el (*Drobeta*, Craiova, 1980, p. 74). Cohors III Campestris este atestată la Drobeta numai de două inscripţii funerare şi o ştampilă. Sunt oare acestea suficiente pentru a dovedi staţionarea unităţii aici? Pentru cei mai mulţi specialişti în istoria militară acestea nici nu constituie dovezi.

p. 17 (Căşei). Pentru a-şi vedea valorificate ideile I. B. C. „citeşte” într-o fotografie de bastion din 1929, ceea ce nu a văzut nimeni, nici autorul săpăturilor, nici cei care au participat la lucrările de curăţire din 1980: „bastioanele au fost construite într-o altă manieră decît zidul”. Ar fi fost însă de ajuns să meargă într-o primăvară să studieze încheieturile zidurilor pentru a vedea ce enormităţi a putut scrie, şi ar fi renunţat la ele.

p. 12 (Pojejena) scrie că săpăturile nu au determinat planul şi dimensiunile castrului şi că s-a publicat un „brief account”. Dar pentru Pojejena există cel puţin patru rapoarte care dau planul general, planul porţilor, turnurilor, profile de secţiuni şi materiale arheologice. În nota 82 chiar I. B. C. — uitînd probabil că a scris în textul propriu-zis — pomeneşte trei din aceste rapoarte. Oricum nimeni nu poate lua în considerare afirmaţia unică şi absurdă că la Pojejena au fost găsite ştampile ale legiunii I Minervia! (nota 86). Nici afirmaţia „we cannot date exactly”

nu trebuie luată în serios, pentru că datarea a fost deja făcută pe baza unor observații stratigrafice și arheologice și nu mai era nevoie de datarea făcută de I. B. C. Ea nu dă planul castrului de la Pojejena, ci preferă o fotografie aeriană (și la propriu și la figurat aeriană!) pe care nu se poate vedea nimic!

p. 12 (Vărădia). I. B. C. scrie că fortificația a fost descoperită de C. Torma. Eroare! O descoperise J. Bárányi cu vre-o 30 de ani înaintea lui C. Torma. Asta ca informare. Dealtfel nota 87 care explică afirmația autoarei este formulată astfel: „C. Torma has identified a fort at Vărădia (Ptolemeu, II, 8, 4)”. În textul lucrării, castrul a mai fost descoperit încă o dată de Milleker (III, p. 257). I. B. C. scrie că nu există aici un castru de pământ: „noi suntem de părere că el a fost la origine construit în piatră”. Nota 92 care încheie această afirmație îl citează pe M. Macrea. Probabil că I. B. C. s-a confundat un moment cu autorul citat. În aceeași notă 92 aproape că scrie că N. Gudea a inventat o fază de pământ la Vărădia. Dar Gr. Florescu însuși (*Istros*, 1, 1980, p. 43, 72) vorbește despre un castru cu val de pământ anterior celui de piatră. I. B. C. dorește ca fortificația de la Vărădia să fie părăsită la 117 e.n., afirmând că ultima monedă datează din acest an. Dar tot Gr. Florescu scrie că viața castrului a durat până în secolul III e.n. Or, el singurul care trebuie crezut acum. B. Milleker a găsit ei însuși monete de secolul III e.n. săpând unul din turnurile de colț. Ca să contracareze afirmația lui Milleker, I. B. C., scrie în nota 93 „noi credem că argumentele oferite de monete nu trebuie luate în considerare”. *Dar aceasta este o metodă grozavă, mai ales aplicată la alții! Pentru I. B. C. este valabilă moneda de la 117 e.n. în timp ce pentru ceilalți autori nu sunt valabile datele oferite de numismatică!!!*

p. 13 (Berzovia). Săpăturile de la Berzovia — pe care, să nu uităm, se baza lucrarea ei — au fost atât de sistematice încât ea însuși scrie „it has only ascertained that it was an earthwork with vallum and ditch”. Și într-adevăr aici a spus adevărul: nu există plan, nu există stratigrafie, nu există organizarea interiorului, ci numai un noian de povești, care de care mai difenite. I.B.C. vine să termine cu această înclceală. Pe baza unor informații primite ca studentă (deci prin 1965) de la un „om bătrîn”, ea ajunge (după aproape 25 de ani de meditații!) la concluzia că fortificația avea nu numai principia din zid de piatră, ci și porțile. Concluzie extraordinară, dacă ne gândim cu cât sunt împinse înainte cercetările! Numai că astfel de supoziții avansase și B. Milleker cu vre-o 90 de ani înainte, fără ajutorul, oamenilor bătrîni, ci pe baza unor date arheologice. B. Milleker încă mai citează și pe alții care au spus același lucru. Poate că metoda autoarei a fost influențată de vre-un act medieval, care, potrivit uzului epocii, face deseori apel la mărturia unor „oameni buni și bătrîni”.

p. 13 (Caput Bubali). O pot informa pe colega I.B.C. că și la mica „fortificație” de aici s-a executat un sondaj (Gh. Lazarovici — N. Gudea) prin anul 1968 și că fortificația (dacă construcția de aici este într-adevăr fortificație) are zid de piatră.

p. 13 (Tibiscum). Dimensiunile date pentru castru nu corespund cu cele din bibliografie; nici celelalte date nu corespund. Stampila MASY nu a fost citită de nimeni Mauri Symmacharii (M. Moga, în *ActaMN*, 7, 1970, p. 145 — citat de I.B.C. — nici nu pomeneste de așa ceva). În *IDR*, III, 1, 262 se propune o lectură cu numele unui producător civil, fapt confirmat de cercetările recente ale Doinei Benea; citatul luat de I.B.C. din *IDR*, III, 1, este greșit: la p. 138 nu e vorba de așa ceva, la M. Moga, ci de numerus palmyrenorum. Stampila CIVN menționată la nota 102 este inventată. „Opinia ei” despre venirea cohortei I Vindelicorum este de fapt a lui D. Protase (*ActaMN*, 4, 1967, p. 68), dar C. Daicoviciu (*ActaMN*, 4, 1967, p. 77) nu exclude ca unitatea să fi fost aici la 106 e.n.

p. 13 (Zăvoi). În text se spune că fortificația datează între cele două războaie dacice, dar o discută la capitolul III care se referă la epoca de după cucerire. La nota 104 castrul apare de 22 hectare dar după dimensiunile date chiar de I.B.C. ies la socoteală numai 9 ha!

p. 14 (Ulpia Traiana). Aici autoarea elaborează o serie de panseuri proprii, echivalente cu greșeli. Menționez doar una: „Țiglele — scrie ea — nu sunt o dovadă că întreaga legiune a staționat aici”. Dar cei care au efectuat cercetări aici

(H. Daicoviciu, D. Alicu) au găsit un castru cu dimensiunile necesare pentru a adăposti o legiune întreagă (cf. D. Alicu, în *Potaissa*, 2, 1980, p. 23—29)!

p. 14 (Orăștioara de sus). Autorii săpăturilor nu vorbesc despre un val de *caespites* și nici despre trei faze de construcție (cf. *Lucr. St. Oradea*, 1971, p. 19). Ei scriu clar că sunt numai două faze de construcție (*Materiale*, 10, 1973, p. 79). Așa că valul din *caespites* este o altă mică inovație (obișnuită dealtfel acum la I.B.C.). Indicațiile prietenești adresate autorilor săpăturii, la notele 114 și 115 (despre cum trebuie să interpreteze propria lor săpătură și ce sunt *caespites*) sunt o frumusețe. Dar acești autori spun că Numerus Germanicianorum a staționat aici de la început, adică imediat după războaie, în timp ce I.B.C. scrie că a stat în fortul post traianic !?

p. 15 (Cigmău). *Pedites singulares* sunt atestați de sute de ștampile tegulare la Apulum (vezi C. Băluță, în *Apulum*, 18, 1980, p. 109—129) așa că nu mai era nevoie să staționeze și la Gernisara unde J. Szilágyi (*TegLB*, p. 30—31, 57, 69) vorbește dealtfel despre *pedites Britannici* sau *numerus singulariorum peditum Britanicorum*. Cam așa scrie și I. I. Russu (*SCIV*, 23, 1972, p. 76, iar la p. 74 nr. 66 el nu dă locul de staționare).

p. 14 (Vețel) Este interesant că aici I.B.C. nu a observat ori s-a făcut că nu observă că cele două șanțuri succesive din fața zidului sunt exact ca la Buciumi (unde observațiile ei au fost extrem de pertinente!!! vezi mai jos). Din păcate și aici concluziile autoarei în legătură cu castrul de pământ și cohors I. Flavia Commagenorum s-au mai emis înainte cu 50 de ani. Notele 117 și 122 sunt cam greșite. Monumentele funerare sunt prea puțin folosite pentru atestarea locului de staționare a unei unități militare, cu atât mai puțin cele ale alei I. Ituraeorum. Dealtfel I. I. Russu — citat de I.B.C. — nu înclină să creadă acest lucru (*SCIV*, 23, 1972, p. 67) ci folosește expresia „probabil“!!!; C. Diacoviciu (*ACMIT*, 1929, p. 25) scrie „nu pare să fi fost chiar în Micia“.

p. 15 nota 126 (Apulum). I.B.C. „gîndește“ că *vexillationes* din legiunile XIII Gemina au ajuns la Porolissum, Tihău și Potaissa înainte de înființarea provinciei Dacia Porolissensis. Gîndul ei este extrem de frumos, numai că înaintea ei, cu mulți ani, l-au mai emis, afirmat și scris: J. Szilágyi (*TegID*, p. 14), M. Macrea și alții pe cu totul alte baze decît simpla logică. Mai recent V. Moga a scris acest lucru românește, referindu-se la toate detașamentele legiunii (*Apulum*, 10, 1972, p. 160). Tot aici I.B.C. repetă datele, demult desuete și devenite erori, în legătură cu prezența legiunii I Adiutrix la Apulum. Eroarea de lectură a fost identificată atît de demult (cred că Ritterling) încît nici nu mai caut nota care să o învețe că s-a renunțat la această lectură (totuși vezi V. Moga, *op. cit.*)

p. 15 (Ighiu). Ar trebui ca I.B.C. să știe că drumul de la Apulum, prin Ighiu, nu duce la Potaissa decît cu prețul unui foarte mare ocol și pe locuri total inaccesibile. Autorii săpăturii de la Ighiu (M. Macrea și D. Protase) afirmă cu totul altceva despre rolul fortificației de aici. Ei scriu că rolul detașamentului venit la Ighiu a fost exploatarea pietrei și nu vîd de ce această ipoteză nu i-a plăcut autoarei. Mai mult ei au și datat fortificația, așa că formularea „We are not in position to date it“ mi se pare o eroare a autoarei.

p. 16 (Bologa). Nota 131 este greșită. Săpăturile au avut loc la Bologa în anul 1936 și nu în 1930; săpăturile au fost reluate în anul 1967 și nu în 1963 și au fost făcute fără M. Macrea, sub conducerea lui E. Chirilă. Și nota 135 este greșită. M. Macrea nu a precizat data cînd a venit la Bologa cohors II Hispanorum. Textul lui este: „curînd după această dată“ (n.n. 108 e.n.). Observațiile autoarei în legătură cu profilul sunt confuze, ele nu se bazează pe ansamblul datelor ce reies din mai multe profile, ci pe „lectura“ unui singur profil „citit“ în chip arbitrar. Or se știe (pentru cei care au săpat în castre!) că profile ale unor secțiuni succesive trasate pe aceeași latură nu sunt identice. Deobicei în valurile de pământ sunt straturi succesive de pământ, nisip, cărbune, etc., care aparțin epocii de construcție. Un simplu strat de cărbune, fără cap și fără coadă, în val nu înseamnă fază! I.B.C. nu face această comparație pentru că ea avea nevoie de straturi și faze. Și le-a scos! Numai că totul este un fals grosolan. La nota 143 afirmă că nu îi este clar ce înseamnă faptul că ștampila COH I BRIT a fost găsită pe stratul inferior

al barăcii, deasupra pământului virgin. Oare ce să fi însemnat? De obicei înseamnă că poate fi datată timpuriu. Părerea exprimată la p. 16 că primul castru de la Bologa a fost construit în epoca pacificării, după uciderea lui Decebalus, este a autoarei (I.B.C.). Căci nimeni nu a mai auzit de pacificarea de după moartea lui Decebalus. La p. 16 nota 132 se află o altă greșeală. I. Ferenczi a găsit — contrar părerilor autoarei — turnuri și la Sud de Criș, iar noi personal (adică N. Gudea) am și cercetat câteva dintre ele; ba, mai mult, unele au fost chiar și publicate (*ActaMN*, 8, 1971, p. 508—509).

p. 16 (Porolissum — Pomăt). Nu există nici un Holz — Erdemauer la Pomăt. Nici săpăturile vechi, nici cele noi nu au găsit așa ceva (*Materiale*, 7, 1961, p. 492). Dar I.B.C. afirmase deja că „forma aggerului (propusă de M. Macrea) nu i se pare acceptabilă”. Deci atenție! Concluzia arheologică a autoarei este extraordinară: (p. 16 jos) „forma șanțului devine un argument pentru o datare timpurie”. Această metodă a datării pe baza forme șanțului este absolut necunoscută pînă acum în arheologia epocii clasice. Singurul ei defect este că va rămîne la fel! Trebuie însă spus că turnul din colțul de Est nu a fost cercetat niciodată de M. Macrea. C. Daicoviciu a săpat ceva acolo prin 1939! (o mică diferență de timp și de oameni, care la I.B.C. nu are importanță!).

p. 17 (Porolissum, Citera). Nu se lasă aici pînă cînd nu pune la îndoială existența valului de pămînt la castru. Cele câteva secțiuni care au determinat acest val, faptul că bastioanele porților săpate erau plantate în val, nu contează pentru I.B.C. (vezi, *Materiale*, 7, 1961, p. 374—376).

Tot la Porolissum discută și despre staționarea cohortei I Hispanorum quin-genaria (vezi și nota 129). Toți specialiștii știu că această unitate a staționat la Românași. Lectura ștampilelor CHSIJS nu e încă sigură. Nota 142, dată pentru această ștampilă este o eroare. J. Szilágyi (*TegID*, p. 12) lămurise odată destul de bine lucrurile. Nimeni nu a scris că ștampila a fost refolosită! La nota 144, I.B.C. scrie că la Românași s-au făcut săpături în anul 1952 (de fapt trebuie citit 1958—1959) și că „s-au găsit ștampile CIL, III, 8074, 24 (COH VI TH)”. Ar fi trebuit însă să știe că în cursul săpăturilor din anul 1959, din cele cca 150 ștampile pe țigle și cărămizi găsite la Românași, nici una nu era de tipul mai sus amintit. Tot în nota 142 scrie că o cohors I Augusta Ituraeorum a staționat la Porolissum și apoi a plecat spre Thracia. În lucrarea noastră despre castrul de la Buciumi lămurisem problemele în legătură cu ștampilele acestei cohorte, I. I. Russu acceptase poziția noastră. Părerea autoarei în legătură cu lectura ștampilelor CHSIJS este greșită. Aceeași idee mai fusese exprimată de J. Szilágyi, dar C. Daicoviciu nu a fost de acord cu această lectură. Și el și I. I. Russu au propus lectura cohors I Hispanorum! Dar I.B.C. citește aceste ștampile cînd Hispanorum, cînd Ituraeorum după cum are nevoie.

p. 17 (Tihău) Este foarte adevărat că raportul publicat scrie că la Tihău nu există castru de pămînt. I. Ferenczi scrisese însă cu mult înainte, pe baza unor observații de teren, că există o fază cu val de pămînt. Analiza profilului secțiunilor (inedite) a arătat că I. Ferenczi avea dreptate și că zidul a fost plantat în valul de pămînt anterior. Dealtfel chiar și M. Macrea vorbea despre existența unui agger anterior zidului (*Materiale*, 7, 1961, p. 385).

p. 17 (Cășei). Numai pentru I.B.C. este sigur că fortificația de aici a fost construită în piatră sub Hadrianus. O asemenea afirmație nu a mai făcut nimeni cu atîta siguranță. Em. Panaitescu scria încă din 1929 (*ACMIT*, 1929, p. 4, extras) că fortificația de piatră a fost construită în secolul al III-lea e.n. dar că a existat un castru inițial de pămînt. Dealtfel faptul era clar, căci cohors I Britannica era în Dacia la 110 e.n., și nu în altă parte, ci la Cășei. Mai mult, săpăturile recente (1980; I. Piso-D. Isac) au dovedit că a existat o „fază de pămînt” la incintă o fază corespunzătoare la barăci. De aceea, chiar dacă în addenda menționează noile săpături, în textul comentat nici nu pomeneste despre rezultatele lor. Relatarea d-sale cu Wehrgang, cu contraforți, cu datare hadrianee (!) cade căci existența valului exclude Wehrgangul sprijinit pe stilpi! Încă o teorie îndrăgită de I.B.C. s-a dus ...! Dealtfel acest procedeu al trecerii sub tăcere a rezultatelor de săpă-

tură îl aplică consecvent (vezi și la castrele de la Ilișua (p. 112) și la Inlăceni (p. 113).

p. 18 (Livezile) Nu este de acord cu ipoteza lui D. Protase după care castrul de la Livezile a fost construit primul și apoi abandonat în favoarea celui de la O. Bistriței (de văzut SCIV, 18, 1967, p. 15). Fără nici un suport documentar autoarea a fabricat o altă ipoteză, exact... contrară. În fig. 35, creație proprie, capătul de pământ al valului, rămas în afara zidului, nu stă deasupra șanțului! Dar asta nu are importanță dacă l-a făcut I.B.C. Ea scrie că cohors I Hispanorum miliaria a stat aici de la început. „Începutul” pentru Dacia înseamnă de obicei 106 e.n. Or, cohors I Hispanorum era la „început” prin Banat, iar pe la 107 e.n. construia încă drumul dintre Potaissa și Napoca și chiar a staționat acolo deci cam depărțitor de Orhei! Ne miră că autoarea a pierdut din vedere cunoscutul millar de la Aiton!

P. 18 I.B.C. scrie că sectorul de Nord al limesului pare să fi fost puțin fortificat sub Traianus și numai la Gherla a existat un castru din această vreme. Dar dacă se ține seama de greșelile și construcțiile forțate ale autoarei (Tihău, Cășei, Ilișua și Orhei) și dacă se ține seama și de prezența trupelor, se poate trage concluzia că toată demonstrația a fost inutilă.

p. 18 (Gherla) nu există, aici, nici o cohors II Panonicum! Dar există o singură fază de pământ (vezi cercetările lui D. Protase și *ala II Pannoniorum* și nu ● cohors „Panonicum”! este prezentă aici la 110 e.n.

p. 18 (Inlăceni). Localitatea nu este *point*, ci eventual (în cel mai rău caz!) *village*. Aici a existat mai întâi un castru de pământ datat sub Traianus. Pentru castrul de piatră sînt argumente datînd din epoca lui Hadrianus (pentru bibliografie vezi N. Gudea, în *ActaMN*, 3, 1979, p. 176.).

p. 18 (Brîncoveniști) Deși autoarea recunoaște că există o fază de pământ la castru, afirmă că ea datează mult după cucerirea pentru că trupele romane au ajuns aici târziu. Oare pe ce se bazează I.B.C.? fiindcă D. Protase a constatat parcă cu totul altceva în legătură cu această primă fază.

p. 18. I.B.C. ajunge la concluzii similare în ce privește granița de Est, ca și pentru cea de Nord: sub Traianus a fost slab organizată. Și aici afirmația nu se bazează pe nimic documentar. La p. 19 ajunge la „extraordinară” concluzie că Traianus nu a organizat apărarea de-a-lungul frontierei, pentru că nu a existat un pericol evident („tapă” s-ar traduce exact adjectivul „stiff”) din partea dacilor, costobocilor și bastarnilor. Asta da logică! În timp ce în aceste locuri nu recunoaște existența unor castre de pământ (mai ales pe granița de Est) care există, în alte locuri (Cristești, Războieni), unde castrele nici nu au fost descoperite, admite existența lor, ba încă le și datează sub Hadrianus!!!

p. 19. I.B.C. afirmă că sub Traianus nu există pericol la frontierele Daciei. În nota 161 însă scrie că creșterea numărului de trupe (sub Traianus) este o urmare a pericolului iazig. Să fi ajuns oare iazigii la Porolissum și Tihău? Această informație reprezintă o contribuție importantă la istoria acestui neam sarmatic.

În ce privește istoria militară a Daciei, situația prezentată are un aspect, să spunem ciudat: harta pe care o dă pentru epoca lui Traianus. Fig. 1 este o realizare plină de greșeli și de falsuri. Autoarea ajunge cu ajutorul hărții în contradicție cu propriul ei text. Pe hartă castrul de la Tihău apare în epoca lui Traianus, cel de la Buciumi în epoca lui Hadrianus; în text e invers; forturile de pe Mureș lipsesc (deși sunt dateate cu ștampilele timpurii ale legiunii XIII Gemina). Nu apar nici castrele de la Gilău, Rîșnov și Cășei, pentru care ea însuși prezentase probe. În schimb apare Simbotin (care este castru construit sub Hadrianus), Acidava (care nu e Acidava!) precum și Slăveni (despre care nu se știe nimic!). Apare chiar și un castru la Tapae și altul la Dierna, despre care în text nu s-a relatat nimic. Castrele de la Orhei și Livezile apar ambele în epoca lui Traianus, deși în text scria că se succed în timp. Figura 37 este și mai complicată. Aici se infirmă multe din datele primei hărți. Castrele de la Buciumi, Cășei, Gilău, Ilișua, Rîșnov, Călugăreni, etc., apar construite sub Hadrianus; Brețcu în schimb apare construit sub Traianus. Castrul de la Livezile nu mai apare deloc. Castrele de la Odorheiu, Borșneou, Teregoava, Mehadia apar din epoca lui Antoninus fără

nici o bază, iar cele de la Racovița, Cătunele, Pietroasele și Comalău datează de la sfârșitul secolelor II—III e.n. Asta da dateare!

Concluzia care „se poate trage” analizând acest capitol este că rezultatul la care a ajuns I.B.C. este complet greșit, în mare parte cu bună știință, de dragul formulării unei teorii noi proprii.

Capitolul IV

p. 21. I.B.C. părăsește fără milă Banatul (alături de alții) la anul 118 e.n., afirmând că linia Lederata-Bersobis a fost abandonată „most of the fortifications along the Lederata-Tibiscum road are abandoned”. Dar spre deosebire de alții „specialiști” care au abandonat și ei această parte a provinciei Dacia, I.B.C. a făcut-o parțial: *Banatul a fost abandonat numai pînă la Antoninus Pius*. Curios însă faptul că la p. 42, unde discută epoca lui Antoninus Pius, nu mai amintește nimic despre Banat! Ca și ceilalți „părăsitori” ai Banatului, I.B.C. nu a observat că *părăsind linia Lederata-Tibiscum, nu mai rămîne nimic din Banatul roman!* Dar ce să ducă confuzia pînă la capăt, domnia sa scrie totuși că granițele de aici au fost Mureșul și Tisa! și că Banatul nu a fost părăsit pentru că e plin de așezări civile (p. 22).

p. 21. I.B.C. scrie că Dacia a fost transformată în Dacia Superior și Inferior. Oare așa să fi fost? Noi știm altfel: că Dacia a fost transformată mai ales în Dacia Porolissensis și Superior, iar Dacia Inferior s-a format din teritoriile luate de la Moesia Inferior și o mică parte din fosta Dacia (cam așa ne-a învățat M. Macrea, cf. *Viața în Dacia romană*, p. 45—48).

p. 21. I.B.C. nu vrea să admită, în ciuda tuturor dovezilor, crearea simultană a celor trei provincii dacice. Se pare că există o contradicție între notele 172 și 173. Ultima notă mai conține și o greșală. Nu a staționat la Optatiana un *numerus palmyrenorum*! I. I. Russu (*ActaMN*, 6, 1969, p. 174) dă această lectură ca posibilă!

p. 21. nota 181. Nimeni nu a scris încă la noi că la Cășei a staționat un *numerus palmyrenorum*. Este o contribuție serioasă a autoarei la... încurcarea lucrurilor știute. De fapt numai diploma e de la Cășei, nu și trupa!

p. 23 (Călugăreni). I.B.C. „citește” profilul secțiunii, altfel decît autorul săpăturii (D. Protase, în *ActaMN*, 2, 1965, 212, fig. 3). Pentru că acest profil nu corespunde ipotezei de lucru a autoarei, domnia sa a fabricat un altul, în care zidul apare plutind deasupra șanțului (vezi fig. 38) și șanțuri suprapuse.

p. 22 nota 182 (Jupa). Nu ar fi trebuit să „gîndească” atît de mult; o făcuse M. Moga mai bine, cînd a scris despre trupele de la Tibiscum. Iar cercetările mai noi au arătat și modul cum s-a extins castrul aici (D. Benea — R. Petrovski).

p. 22. Autoarea ne spune că teoria lui Domaszewski se dovedește corectă numai pentru epoca lui Hadrianus, dar pe care propria harta o infirmă!

p. 23 (Brincovenesti). Dacă la p. 10 spusese că fortificația de pămînt nu se poate data în vremea lui Traianus, acum o datează precis sub Hadrianus. Bineînțeles tot fără nici o bază documentară, vrea domnia sa și gata! Legătura dintre trupă și fortificație nici nu mai merită să fie făcută.

p. 24 (Apulum) Fără să clipească, autoarea datează construirea castrului de piatră sub Hadrianus. Aici domnia sa formulează unul din cele mai valoroase silogisme arheologice „*forma specific hadrianee a castrului*” (*este mijlocul de datare!*). Nu este adevărat că la Apulum nu s-au făcut cercetări. Chiar I.B.C., le-a inclus în addenda (p. 111—112), dar fără să le mai folosească în text. Tot aici se repetă greșeala cu legio I Adiutrix la Apulum. V. Moga (*Apulum*, 9, 1971 p. 725) arăta că încă E. Ritterling (1924) a corectat greșala de lectură care a dus la presupusa prezență a legiunii la Apulum. În legătură cu ștampilele legiunii XIII Gemina descoperite la Bulci, Aradul Nou, Sinicolaul Mare, socotim că V. Moga a dat o rezolvare corectă, dacă nu chiar cea mai bună (*Apulum*, 10, 1972, p. 151—154) și trebuie folosit.

p. 23. (Sărățeni). Făcîndu-se că nu observă că Z. Székely a identificat o fază de pămînt (*Materiale*, 7, 1961, p. 185—186) I. B. C. scrie că prezența unui castru de pămînt aici nefiind sigură, castrul de piatră are Wehrgang pe stîlpi de lemn.

Și l-a făcut! Iar prin analogie cu alte castre, care au de fapt Wehrgang, datează rapid castrul de la Sărățeni în epoca lui Hadrianus. Acesta este un procedeu specific autoarei, dar greșit, căci analogia cu Wehrgang-ul de la Cășei e nulă!) Z. Székely nu vorbește nici de *porta praetoria*, nici de *opus quadratum*. I.B.C. se pare că știe mai bine și, chiar cu acest prilej, mai luminează și pe autorii săpăturii care nu au băgat de seamă acest lucru. Din păcate însă pe baze... imaginare. Nu numai în literatura istorică română se știe că o cohors I. Alpinorum a staționat în Dacia, dar se mai știe și în cea maghiară (Szilágyi), cea germană (Wagner) și chiar italiană (Forni). Dar numai I.B.C. a putut constata o staționare succesivă a unității acesteia în două castre!

p. 24 (Cenad) Cercetătorii muzeului din Arad nu au săpat nici odată la Cenad. Deci I.B.C. poate să nu aștepte rapoarte preliminară deocamdată!

p. 24, nota 201. Datele în legătură cu ala I. Bosporanorum sunt demult depășite. Dar I.B.C. nu citează decât lucrările care ar putea-o servi! De unde a luat informația că unitatea a fost adusă în Dacia numai sub Hadrianus? Nu vom afla probabil niciodată? Wagner de pildă (*Dislokation*, p. 19) scrisese că ala I Bosporanorum a participat chiar și la războaiele cu Dacii! Este foarte adevărat că unitățile sunt atestate mai târziu, pe la 144, dar ele au putut ajunge mult mai devreme acolo.

p. 24 (Războieni și Cristești). Nu se cunoaște locul unde se află aceste castre, nu avem nici un fel de dovezi în legătură cu ele. I.B.C. însă le datează de la Hadrianus! și încă în faza de pământ!

p. 24 (Sighișoara). Castrul nu a fost descoperit de I. Mitrofan. El însuși citează corect pe cei care au știut despre castru înaintea lui (cam cu vreo 100 de ani înainte! cf. *ActaMN*, 5, 1968, p. 99, nota 3). Lipsită de informațiile necesare (cf. *Münzen aus der Sammlung des Museums der Stadt Sighișoara*, Sighișoara, 1972, p. 17—18 și 23), I.B.C. datează castrul sub Hadrianus, ignorând prezența monedelor mai timpurii. I. Mitrofan fusese puțin mai prudent. Castrul nu a fost construit peste o așezare dacică și romană cum scrie I.B.C. ci „peste așezarea dacică s-a așezat castrul, iar peste castru așezarea romană“ (I. Mitrofan).

p. 25, nota 208. Papyrusul Hunt nu arată deloc clar „cum că Moldova și Muntenia făceau parte din Moesia Inferioară“. Se poate eventual deduce acest lucru, ca posibilitate!

p. 25 (Feldioara—Ucea). K. Horedt, citat de I.B.C. vorbește despre un castru situat pe malul stîng al Oltului (cf. *TIR* L 35, p. 41); acela pe care l-a identificat I. Pop (*SCIVA*, 26, 1975, p. 292) și pe care l-am prezentat în citeva rapoarte de săpătură apărute înainte de 1980! se află pe malul drept și prezintă cu totul alte elemente. Să fi găsit I.B.C. un alt castru?

p. 25 (Hoghiz). Nu știm de ce a fost citat pentru castrul de la Hoghiz, nota 22, A. Buday, care știa doar că poate exista un castru și nu K. Horedt care a săpat acolo, și de la care cunoaștem singurele date despre castru (în general) (*SCIV*, 1, 1950, p. 123—124).

p. 25 (Olteni). Nici aici nu știm de ce a fost citat Neigebaur. Nici nu a fost primul care a scris despre castru (cel dintîi, pare să fi fost Benkö) și nici nu ne-a dat informații speciale, așa cum a făcut Z. Székely, (în *Almanah Sf. Gheorghe*, 1955, p. 28—36), care informații nu mai sînt citate.

p. 25. În lista de fortificații construite de-a lungul Oltului nu apare Romula (despre care I.B.C. continuă să creadă că nu e castru); apare în schimb castrul de la Cincșor (în legătură cu care nu se cunosc date din care să rezulte că a existat!). Pentru Enosești și Buridava ne prezintă fotografii aeriene, unde numai autoarea vede castre (*Fig. 44—45*). Nici chiar în *Fig. 46* nu se vede vre-o urmă de castru, căci desenul copiat după D. Tudor prezintă... așezarea civilă!

p. 25 (Romula) D. Tudor a crezut în Marsigli și planul dat de el cuprinde cele trei fortificații. I.B.C. pune la îndoială informațiile lui Marsigli. Planul dat de ea (*fig. 42*) reconstituit după o fotografie aeriană, pare mult mai slab decât ceea ce realizase D. Tudor (*Fig. 35*). Nota 226 este îndreptată intenționat împotriva lui C. Vlădescu (în forma unei răfuiei personale). Dar, din păcate pentru I.B.C., aici C. Vlădescu are dreptate. Nota 228 este inexactă.

p. 25 (Fălcoiu). Un castru nou care era înscris în harta publicată anterior de I.B.C. (vezi *Limes 11 Székesfehérvár*, 1976, p. 346, fig. 1) nu mai apare. Bineînțeles că fără explicații. Ce să fie oare? a fost o invenție de moment? sau nu a existat niciodată?

p. 26 (Enoșești). I.B.C. afirmă că a condus aici săpături dar nu ne spune ce a scris despre ele. Ea nu se consideră datoare să prezinte rapoarte, așa cum cere altora. În schimb raportul de săpătură al lui Vlădescu este prea neclar (pentru autoare) ca să dovedească existența unui castru. Din păcate nici fotografia din fig. 44 nu confirmă spusele dinsei.

p. 26 (Momotești) Autoarea nu crede că la Momotești și la Tia Mare au existat castru. Bineînțeles că nu a făcut săpături. La Simbotin unde iarăși neagă existența unui castru, el a fost totuși găsit. Poate vor fi și celelalte. Să fim îngăduitori deci!

p. 28 (Arutela) Aici pretențiile numismatice ale autoarei au crescut mult. Deși nu știe nimic în legătură cu contextul de descoperire al monedelor, ea nu exclude ca acestea să provină din necropolă (care nu a fost încă găsită!). Este un pas uriaș înainte față de Vărădia! unde nu sînt valabile decît informațiile date de emisiunile lui Traianus!

p. 28—29 (Racovița) În chip surprinzător I.B.C. vorbește despre Drobeta. În legătură cu castrul, afirmă că a fost săpat exhaustiv de Gr. Tocilescu. Cît de exhaustiv este acest exhaustiv pentru I.B.C. nu știm, deoarece Muzeul Militar Central a mai săpat ani de zile la acest castru și încă nu a terminat!

p. 27 (Jiblea) și nota 246. I.B.C. lasă pe cititor într-o mare nelămurire; există castru la Jiblea sau este cetate feudală? Vlădescu scrie că este o cetate hallstattiană!

p. 29 paragraf 5 „În 1974 împreună cu colegii noștri... noi am întreprins cercetări în zona văii Oltului superior de la Hoghiz la Ciineni, unde a fost identificată antica localitate Pons Vetus”. Nota 266 care se referă la Pons Vetus, îl citează pe Tudor (OR. 1978, p. 287) și cuprinde promisiunea că vom avea... (În viitor) un castru la Greblești! Asta da identificare!

p. 29 (Boița) Este interesant că aici — unde se sapă de 20 de ani (fără ca nimeni să știe exact ce s-a făcut și ce s-a găsit) I.B.C. nu se plinge de lipsă de rapoarte; vezi și nota 268. Dar nu este de acord cu existența castrului cu zid dublu, ci afirmă că sunt transformări succesive la castru. Ea se exprimă astfel „zidul de piatră original a fost distrus cînd a fost ridicat zidul dublu!” Deci iarăși uite popa — nu e popal!

p. 27—28 (Bivolari) nu este de acord cu existența unui singur strat de locuire, pentru că „săpăturile lui C. Vlădescu au fost incomplete și nici nu au fost dirijate spre a rezolva probleme majore”. Se recunoaște aici din nou spiritul anti Vlădescu. Eu cred că problema plăcuței cu inscripție rămîne încă în suspensie în lumina descoperirilor din Dacia Porolissensis (cf. N. Gudea, în *ActaMP*, 6, 1982, p. 51—56).

p. 30 (Cincșor) *Soluția care ne-o oferă aici I.B.C. pentru rezolvarea unor probleme de datare este formidabilă, nemaiîntîlnită. Citez: „literele folosite în inscripțiile găsite în castru ne conduc la părerea că cohorta II Flavia Bessorum a venit aici fiind mutată de la Buridava”. Notăm că: — la Cincșor nimeni nu a identificat încă fortificația; — la suprafață s-au descoperit cîteva fragmente de țigle unele cu ștampile; — nu există inscripții găsite în castru, care să amintească aici cohorta menționată chiar admitînd că ar fi, există oare litere specifice unor garnizoane?! Cititorul poate deci vedea singur cum lucrează imaginația colegei noastre.*

p. 30 (Cincșor, Boița, Olteni) I.B.C. afirmă că au fost construite sub Hadrianus. Pe ce se bazează? La Buridava vorbește despre castrul de unde a venit cohors II Bessorum — dar care încă nu a fost descoperit, în schimb acest castru imaginar de pe Olt avea *burgi* la... Rucăr!

p. 30 (Feldioara—Ucea) Ni s-a păstrat 1/3 din castru care cuprinde colțul de Nord cu două din porți. Nu este adevărat că s-a găsit o fază de lemn și de pămînt. Am găsit o fază cu val de pămînt, la care porțile aveau turnuri de lemn.

p. 30 nota 274 (Boroșneul Mare). De unde a scos I.B.C. o suprafață de 2,70 ha pentru castru, când dimensiunile lui sunt 90×70 m? Autoarea nu știe că aici au fost găsite ștampile pe cărămizi și țigle menționind ala Gallorum, ala Palmyrenorum și cohors III Gallorum. Inscripția de aici nu este titulus operis publici, ci o inscripție onorifică.

p. 31. I.B.C. elaborează din nou o „teorie”: aflăm acum că în *territorium militare* nu aveau voie să locuiască civilii!

p. 31 nota 280. „noi — scrie I.B.C. — am descoperit un burgus la Valea Urluii, la Sud de Roșiorii de Vede”; pentru această descoperire însă ea citează pe Gr. Tocilescu (*Fouilles*, fig. 67); noi adăugăm că și D. Tudor îl mai descoperise (OR 1942, p. 247; OR, 1968, p. 315, nr. 55).

p. 32 notele 285 și 286. I.B.C. face un aspru rechizitoriu celor doi autori care s-au ocupat de valorile din Cîmpie Română H. Gaewska și C. Vlădescu. Dar în timp ce mediocra lucrare a Halinei Gaewska e lăudată, teza lui Vlădescu „abundă în interpretări eronate și argumente superficiale” (în raport cu cele ale autoarei bineînțeles)! Acum am avut prilejul să vedem argumentele dînei și poate vedea și în ce abundă.

p. 33 (valul transalutanus) „Pentru că săpăturile noastre — scrie ea — nu au găsit drumul, trebuie că el să aflu cu 150—200 m mai spre interior”. O fi existat oare vre-un drum? Dacă nu au avut piatră pentru fortificații, de unde să fi avut piatră pentru drum?

p. 34 (Jidava) I.B.C. revine asupra datării castrului (prima fază) în timpul lui Traianus; în nota 305 vorbește despre reconstrucția în piatră a unui castru de pămînt! Care o fi acela oare? căci la p. 8 doar presupunea existența lui. Or a devenit presupunerea între timp realitate?

p. 34 (Rîșnov). Autoarea afirmă că fortificația de la Rîșnov a funcționat totuși între Hadrianus și Septimius Severus. În nota 306, ea explică pe larg, dezvoltînd o teorie proprie, mai veche, cum că ar fi fost o pauză în viața castrului între Hadrianus și S. Severus, ea se bazează pe observațiile proprii incomplete asupra materialului arheologic aflat în Muzeul din Brașov. Putem afirma cu certitudine că noua teorie este tot atît de falsă ca și cea veche. Ea nu se bazează pe nimic. Castrul a funcționat de la început pînă la sfîrșit. Monetele de la Traianus pînă la Trebonianus Gallus se înșiruie regulat, iar restul materialului databil (fibule, aplice, ceramică TS) completează eventualele discontinuități din seria monetară, care, ca în multe ale castru, sunt fortuite.

p. 35 (Putineiu). Deși sapă cam din 1975 în acest „castru”, săpăturile sînt tot în curs! Dar în cazul ei, acest fapt constituie chiar un bine! Pe sine se cruță, se menajează, nu-și cere rapoarte, săpătura nu este incompletă, iar ceramica va fi datată... „cîndva ... cînd va fi examinată!” De notat doar că planul (Fig. 60) nu dă cu nimic mai mult decît dăduse D. Tudor (OR 1978, p. 290, fig. 76/9) prin observații la suprafață cu 40 de ani mai devreme.

p. 37 Referindu-se la Dacia Prolissensis, I.B.C. scrie că ala Siliana, Ala I Tungrorum, cohortele I. Bosporanorum și I. Britonum au fost aduse în Dacia sub Hadrianus. Nu aflăm însă de unde știe acest lucru. Notez doar că ala I. Tungrorum era în Dacia de prin anul 108 e.n. (*I.D.R.*, III, 1, p. 125—126)!

p. 37 (Romita, Turda); o inscripție funerară nu constituie un argument suficient pentru a stabili locul de staționare al unei trupe. Nici chiar pentru cohors Batavorum. Nimeni nu cunoaște vre-o inscripție descoperită la Sînmihai! Inscripțiile din *CIL*, III, 13760 și *SCIV*, 18, 1967, p. 178 nr. 12 sunt de la Turda dar nu sunt găsite la Sînmihai!

p. 37 (Gherla). J. Ornstein a făcut săpături în secolul nostru, nu în secolul trecut.

p. 38 (Gîlău). I.B.C. confundă puțin datele, în anul 1949 s-a făcut doar un sondaj. Săpăturile propriu-zise la castru s-au făcut în anul 1951, iar primul raport a fost scris în anul 1953. De data aceasta castrul a fost construit sub Traianus, dar pe harta epocii nu a fost inclus. D. Isac nu a scris nimic despre existența unui val din *caespites*. Nici nu putea, căci nu există așa ceva. De unde oare l-a scos I.B.C.?

p. 38. (Buciumi). I.B.C. afirmă că datarea castrului poate fi stabilită la sfîrșitul domniei lui Traianus, cam prin 119 e.n.! Nota 239 menționează niște presupuse acțiuni, militare, care reies din diploma din anul 123 e.n. Din păcate toate sunt imaginare. Dar autoarea nu pierde prilejul să mai strecoare o îndoială în legătură cu structura valului, cu datarea pe bază de monete a bărcilor, cu datarea fortificației de piatră. Totul este pus sub semnul îndoielii! Nota 346 este un amplu comentariu în legătură cu cele două șanțuri de apărare de la castru. Aflăm că șanțul fazei de pămînt a fost în chip deliberat umplut cu sol aluvionar! Oare așa să fie? noi nu cunoaștem aluviuni dependente de dorința comandanților de castre! Regretă că nu s-au găsit stîlpi în val ca să poată dînsa a ne spune de ce tip e valul! Dar nu a observat asemănarea cu valul de la Micia (poate fiindcă acolo C. Daicoviciu a tras liniile prea drept!) La p. 39 face recomandări celor care au săpat la Buciumi să examineze mai atent faza de pămînt, căci I.B.C. crede că există o singură fază de construcție! Sperăm doar (autorii cărții despre Buciumi) că argumentele noastre pentru cele două faze sunt suficiente pentru ca să nu luăm în seamă astfel de recomandări!

p. 39 (Ilișua). Se afirmă că fortificația de piatră a fost construită tîrziu, sub Hadrianus. Dar și aici, ca și mai în toate părțile, săpăturile recente au identificat un castru cu val de pămînt datat sub Traianus (cel puțin așa susține D. Protase autorul săpăturilor!) Colțurile castrului nu mai sunt ascuțite. Cercetările noi au stabilit că fortificația era una obișnuită. Între timp colțurile s-au tocit și s-au rotunjit! Era o greșală a lui C. Torma.

p. 39 (Sutor). I.B.C. a uitat ce a scris la nota 181, că aici a staționat un numarus palmyrenorum optatianensium. Acum scrie altceva. Ba mai mult apare și o ala miliaria. Pe baza unor ștampile — pe care nu cred că le-a văzut vre-odată — I.B.C. datează castrul de aici sub Antoninus Pius. Este deci iarăși vorba de nouă metodă de datare pe bază de ștampile!

p. 39. I.B.C. ajunge la concluzia că ceea ce scrisesem noi (N. Gudea) în anul 1979 despre castrele de pămînt este departe de a fi complet. Dar acest lucru îl spusese chiar noi atunci. Atît doar că I.B.C. s-a îndepărtat atît de mult de situația dată de noi, încît a căzut într-o greșală și mai mare. Pentru a stabili lipsa de temei a afirmației și falsitatea ei am făcut o statistică simplă. Noi am scris că din totalul de 52 castre din spațiul intracarpatic 31 de castre cu val de pămînt au fost ridicate sub Traianus. I.B.C. a înregistrat pe harta ei 22 din aceste castre. Dacă la acestea adăugăm acum erorile și falsurile intenționate ale autoarei (Cășei Brețcu, Gilău, Tihău, Vărădia, Bologa, Porolissum, Cîtera, etc.) numărul castrelor cu val de pămînt se ridică la cel puțin 30 cifră foarte apropiată de ceea ce stabilisem atunci. Concluzia la care ajunsesem — și care se pare că nu-i convine autoarei — este astăzi susținută și mai mult de faptul că la Bulci, Ilișua, Feldioara și Alba-Iulia au apărut castre cu val de pămînt. Și vor mai apare și în alte părți ale Daciei pe măsură ce vor fi cercetate.

p. 40. În comentariul despre valorile de pămînt afirmă categoric că numai la Rucăr, din toată Dacia, există val din casspites. Este interesant însă că în raportul de la Rucăr (SCIVA 25, 1974, p. 279) așa zisele *caespites* alcătuiesc (dacă alcătuiesc) numai un mic nucleu de val, contrar regulilor generale. Ce se poate crede? Dacă adăugăm faptul că în text mai afirmase că valuri din *caespites* există și la Orăștioara de Sus, Gilău, etc., unde de fapt nu există, ne dăm seama ce confuzie completă a introdus I.B.C. în acest domeniu.

p. 41. Autoarea afirmă apoi că la Acidava (Vărădia), Brețcu și Tihău nu există castre de pămînt, iar la Cășei și la Sărățeni, castrele au fost construite direct în piatră. Este o consecvență demnă de admirat.

p. 41. (Gherla) În raportul de săpătură din anul 1979, C. Pop și B. Jungbert au dovedit existența unui castru de pămînt. Inscripțiile citate de I.B.C. la nota 364 nu spun nimic. Dar pentru că autoarei îi trebuie o dovadă pentru teoria ei sunt bune. La Cășei de pildă inscripția nu e bună, pentru că nu corespunde cu datarea propusă de domnia sa.

p. 41. Nimeni nu a scris vre-odată că fortificațiile de la Bologa, Porolissum-Pomăt și Cășei datează de la A. Pius (M. Macrea, *Vlața în Dacia romană*, p. 223)

— citat de I.B.C. — nu a scris așa ceva. El amintește cu totul alte castre. La Căsești I.B.C. se îndoieste de valoarea inscripției din comandament pentru datarea fazei de piatră. Dar la Gherla nu se îndoieste de valoarea unei inscripții găsite tot în comandament pentru că datarea îi convine! Este o aplicare creatoare a izvorului antic de la loc la loc.

Capitolul V

p. 42 (Mehadia). Din notele lui M. Macrea se știe că aici a existat un castru de pământ. Monetele arată că existența acestui castru a început sub Traianus. Oare aceste date nu-i erau suficiente autoarei? De unde știe domnia sa că drumul roman Dierna—Tibiscum a fost construit între cele două războaie? „Stampila COH VIII R — scrie I.B.C. este singura dovadă pentru data cînd a început viața castrului”. Dar nu ne spune cînd a început și nici nu știe că la Mehadia nici unul din cele două fragmente de ștampilă de acest tip nu se știe sigur dacă au fost găsite la castru!

p. 42 (Inlăceni). K. Horedt a fost numai prezent la săpăturile de la Inlăceni. Săpătura a fost condusă de M. Macrea și contează ca fiind a lui M. Macrea. (SCIV, 1, 1950, p. 224) care scrie că fortul datează din timpul lui Caracalla. Să fi avut I.B.C. date noi pentru datarea lui? Nu prea cred și în orice caz nu le citează.

p. 42 (Dierna). Nota 374 nu conține nimic referitor la castru. Fl. Medeleț afirmă că a găsit aici un castru. I.B.C. îl pune pe harta epocii lui Traianus. Bineînțeles fără să citeze.

p. 42 (Teregova) La nota 377 I.B.C. se face că nu știe că la Teregova a fost găsită o fază de pământ a castrului (cf. *Banatica* 2, 1973, p. 97—101). Dovezile arheologice în acest sens sunt puține, pentru că a fost sectionat doar valul, însă prezența cohortei VIII Raetorum ar putea data această fază.

p. 43 (Micia) I.B.C. scrie că ridicarea în piatră a castrului a putut avea loc numai cînd legiunea XIII Gemina a început să acționeze în sudul Daciei. Dar legiunea a acționat de la început în sud, iar I.B.C. nu spune cînd a fost acest început! Stampilele legiunii găsite în castelele de pe Mureșul Inferior sunt timpurii (cf. V. Moga, în *Apulum*, 10, 1972, p. 151 sqq). Castrul nu a fost distrus de construcții moderne. Șoseaua și calea ferată l-au tăiat în două, dar a mai rămas spațiu suficient pentru vre-o 10—20 de ani. I.B.C. scrie „în acest caz (n.n. războaiele marcomanice care au distrus castrul) principia și praetorium-ul puteau fi și în piatră și din lemn pe fundații de piatră”. Și aici inventează faze de diverse tipuri fără să se țină seama de săpăturile lui L. Petculescu care au lămurit bine aceste probleme. La p. 44 scrie „noi considerăm că zidul de piatră a fost construit înainte de războaiele marcomanice”. Dar așa consideraseră C. Daicoviciu, O. Floca, M. Macrea și alții cu mult înainte!

p. 44 (Orăștioara de sus) O simplă înțrare tăiată sau lăsată în zid nu se numește nicăieri în lumea asta bastion, cum crede I.B.C. și nici nu poate fi datată prin analogie. I.B.C. le arată aici autorilor săpăturii (H. I. Daicoviciu, I. Glodariu etc.) că planul porții dat de ei nu e utilizabil (?), dar acest fapt nu o împiedică să-l dateze, ca și cum ar fi (utilizabil)!

p. 44 (Porolissum — Citera); nota 391 este greșită; castrul are săpături pe toate laturile, nu numai pe latura de SE cum știe I.B.C. La nota 392 este explică pe larg cum castrul de pe Pomăt a fost construit sub Antonius Pius, Or, toată lumea știe că această construcție s-a făcut sub Caracalla. Urmele mai vechi de sub val nu sunt sigure și puteau fi de la construcții din interior nu neapărat de la o fortificație cum vrea autoarea.

p. 45. Războaiele cu costobocii nu au avut loc sub Antonius Pius (cum scrie I.B.C.) ci mult mai târziu, cam pe la 170 e.n. Este mai bine să păstrăm numele de Daci așa cum scriu izvoarele antice, să nu confundăm pe daci cu costobocii.

p. 45 (Boroșneu Mare) Aducîndu-și brusc aminte că la acest castru s-au găsit inscripții, I.B.C. îl datează sub Antonius Pius, fără a lua în considerare alte elemente. Nimeni încă în istoriografia noastră în afară de I.B.C., nu a făcut

apropierea între ala Gallorum de la Boroşneu Mare şi ala I. Gallorum et Bosporanorum de la Cristeşti. La I.B.C. circulaţia trupelor se face la întâmplare, iar trupe din provincii diferite sunt amestecate armonios cînd îi vine inspiraţia să le amintească.

Capitolul VI

p. 46 (Sînpaul). Acum (deci la sfîrşitul secolului II e.n.) I.B.C. admite existenţa unui castru cu val de pămînt, care, spre marea uimire a specialiştilor, *făcea parte din Dacia Inferior!! Este o contribuţie cu adevărat importantă, care răstoarnă tot ceea ce se ştia despre organizarea militară a Daciilor!*

p. 46 (Porolissum—Cîtera (I.B.C. ne dă informaţii în legătură cu o devastare a Daciei Porolissensis, despre care pînă la domnia sa nu a ştiut nimeni!

p. 47 nota 412 relevă iarăşi lucruri cu totul noi. Trupele Daciei Porolissensis au fost întărite cu „oameni” din legiunile I Italica şi X Fretensis! O inscripţie funerară, izolată, de la Domneşti (CIL, III, 7625), pusă de cine ştie ce veteran stabilit acolo, o face să elaboreze deplasarea legiunii X Fretensis din Orient pînă în nordul Daciei Porolissensis! Este vorba de idei care ţin de epoca romantică a istoriei, care datează cam de la sfîrşitul secolului trecut, dar care în lucrarea de faţă n-au evoluat! Trebuie desigur citat M. Macrea (*Viaţa în Dacia romană*, p. 62, dar tratat puţin mai critic).

p. 47 (Potaissa). Aflăm despre un nou mod de construire a unui zid: la exterior masonry (care oricum s-ar traduce e zidărie) iar în interior *opus incertum*. Cum o fi oare? I.B.C. vede două faze la incintă prin îngroşarea zidului (de la 1,70 la 2,25), dar uită că la porţi zidul devine iar de 1,70 m grosime! I. I. Russu (SCIVA, 28, 1977, p. 217—223) citeşte altfel inscripţia cu legiunile, decît o făcuse M. Bărbulescu. Din lectura lui reiese că legiunea VII Germina nu a fost la Turda. Ştie oare I.B.C. de această lectură? o poate interpreta? Nota 415 scrie ca ştampilele LVIIGF s-au găsit la Porolissum numai la poartă. Trebuie însă să o anunţ că sunt peste tot! Să fi staţionat la Potaissa cohors I Flavia Hispanorum? I.B.C. aşa crede, uitînd că I. I. Russu scria: „probabil”, iar ea însăşi o aşezase de la „început” la Orhei!

Capitolul VII

p. 48 nota 422 (Bumbeşti) Aflăm, în sfîrşit, că fortificaţia cu zid din *muri caespiticii* nu a fost găsită. Dar în capitolele de la început înainte nu spune acest lucru, ci a speculat îndelung pe baza lui.

p. 40 (Cătunele) Cei care au cercetat castrul de la Cătunele l-au datat în vremea cuceririi şi mai recent afirmă că viaţa lui a fost de durată (C. C. Petolescu, în *Oltenie*, 1980, p. 106) I.B.C. îl datează în vremea Severilor.

p. 48. Vreau să atrag atenţia autoarei că limes Porolissensis este numit numai sistemul de apărare al oraşului şi „castrului militar” de la Porolissum (*Materiale*, 7, 1961, p. 493), şi nu graniţa provinciei!

p. 48. Uitînd că la capitolul precedent a scris că forturile de la Porolissum-Pomăt, Căsei (!!!), Buciumi, Bologa au fost construite fie sub Hadrianus, fie sub Antonius Pius, SobăQ!

Antonius Pius, le mai „construieşte” odată şi în epoca Severilor. *Probabil ca să fie sigură!* Dar aduce ceva nou: numai porţile. Deci sub Hadrianus, A. Pius etc. s-au construit zidurile, iar sub Caracalla au fost construite porţile. Ciudat că autoarea n-a observat că peste tot porţile se leagă organic de incintă (Pomăt, Bologa, Buciumi, Căsei, etc.). Abia acum la I.B.C. aceste caestre devin „real fort”. Pînă acum oare ce au fost?

p.49. (Porolissum) I.B.C. scrie „cele mai timpurii date despre sistemul de turnuri şi valuri ridicate la P. au fost aduse la lumină prin săpăturile arheologice din anul 1959. Fraza reflectă încă odată nivelul redus al cunoştinţelor autoarei. Căci în nota de la sfîrşitul acestei fraze citează pe A. Buday. Noi însă am începe cu C. Torma şi dacă ar mai fi de citat pînă la 1959, atunci nu pot fi ocoliţi I. Martian (un plan excepţional al complexului!) A. Buday, C. Daicoviciu, I. Ferenczi, A. Radnóti. Deci e vorba de o serie lungă de lucrări care trebuiau citate, înainte

de a face afirmații false! Pot să o informez pe autoare că valul este mai lung de 4,00 km; că el se combină cu zidul de piatră și el lung de vre-o cîteva km! La nota 433 în care vrea să vorbească despre zidul de apărare (despre care nu știe nimic!) descrie burgurile de pămînt de la Brebi! deturnare de subiect deloc costisitoare pentru I.B.C.

p. 49. În legătură cu linia de turnuri din fața castrelor, greșelile autoarei abundă. Mai întîi trebuie să știe că nu există turnuri în care să nu existe urmele unei locuiri. Pe valul dublu nu sunt numai două turnuri. Două au fost săpatel! Ele sunt în total vre-o 20! Concluzia că turnurile din fața castrelor nu sunt contemporane îi aparține. Și I. Ferenczi și subsemnatul am scris că linia a fost completată după nevoi, dar că în cea mai mare parte turnurile sunt contemporane. La Poieni, cele două turnuri de pe Dîmbul Țiganilor (Vărădeștilor) nu se aflau pe același loc. Între ele există o distanță de vre-o 20—25 m. Afirmația că „linia de turnuri de pe Meseș nu trebuie legată de castelele din vecinătate” este cu totul eronată, iar încercarea de a le lega castelele de la Gilău și Gherla arată că autoarea este mult în afara subiectului discutat. La nota 438 I.B.C. scrie „noi avem obiecții în ce privește cercetarea prin săpături a acestor fortificații, mai ales a turnurilor de lemn, căci după părerea noastră nu li s-a dat destulă atenție”. Ca să fie liniștită pot să-i spun că nici I. Ferenczi, nici noi nu am găsit încă turnuri de lemn.

p. 50. (Negriștești). Nu este nici un *fortlet* și nici *castellum* aici, ci este un „tower” curat ca și la Sărățel, unde *fortlet-ul* cunoscut de I.B.C. este un „tower” de 5 x 5 m! Am recomanda mai multă atenție, pentru că altfel vom afla că un turnuleț a devenit între timp castru.

p. 50, nota 459 ne mai pune în fața unei informații greșite. Ea afirmă că *fortlet-ul* de la Negriștești este singurul în zona de Nord a limesului. Dar I. Ferenczi a mai găsit încă cîteva, despre care se pare că I.B.C. nu știe nimic (cf. *Sargetia*, 10, 1974, p. 79—104; *File de istorie*, 1972, p. 38 sq.).

p. 51 (*statio Resculi* = Bologa). Aflăm că Bologa trebuie privit ca „military station”. Altfel s-ar putea crede că este o așezare de civili. Această *Statio Resculi* se află, după cum ne spune I.B.C. la 80 km în linie dreaptă de Alburnus Maior. Dar cum linia dreaptă nu putea fi decît aeriană — căci nu se poate trece peste cea mai înaltă parte a M. Apuseni — distanța pe teren apare dublă, dacă nu chiar triplă. Nimeni nu poate crede că Bologa a fost construit pentru paza zonei miniere, de care se află foarte departe și fără nici o legătură. La nota 464 scrie că Alburnus Maior și Bologa sunt singurele puncte în sectorul de Nord al Apusenilor unde sunt atestate trupe. Afirmația e total greșită. Alburnus Maior nu se află în partea de Nord a Apusenilor ci în centru. La Alburnus Maior nu se cunosc în mod cert trupe staționate, se presupun doar! Mult mai spre Nord se află castelele, de pe linia Meseșului, munți care constituie ramura de Nord a Munților Apuseni.

p. 54 (Slăveni) I.B.C. descrie planul castrului, dar afirmă că datele despre organizarea castrului nu au fost publicate. Dar în Oltenia romană D. Tudor a scris 4—5 pagini despre această problemă cît nu a scris I.B.C. despre nici unul din castelele săpate de ea. Iar, după plan, castrul de la Slăveni apare cel mai complet cercetat din Dacia! Dar și aici I.B.C. se vede silită să constate două faze de pămînt și piatră, despre care autorii săpăturii nu știu nimic.

p. 52 (Răcari), uîtfind că se afla la epoca Severilor, castrul fiind deja construit în piatră sub Traianus, îl datează în primele decenii ale stăpînirii romane în Dacia. Dar la harta epocii lui Traian lipsește, iar la Hadrian e un semn al întrebării!

p. 52 (Jidava) I. B. C. afirmă „nu se știe cînd a fost construit castrul de piatră! Dar ea însăși a scris (p. 8) că s-a construit, în piatră, sub Traianus”.

p. 52 (Pietroasele) ștampilele legiunii XI Claudia pe care autorii săpăturii le datează în secolul IV!!! e.n. sunt dateate de I.B.C. pe vremea războaielor cu Carpii (240—242)!

p. 54 (Porolissum-Pomăt). Inscricția în cinstea lui Decius nu a fost găsită la poartă. C. Daicoviciu a scris că a găsit-o în zidul de incintă..

p. 57 nota 15 (Orația) I.B.C. scrie „în timpul cercetărilor de la Orația am identificat un punct care poate fi fortificație romană; dar confirmarea existenței ei va fi certificată numai de săpături arheologice”. Dar în această situație sunt jumătate din castrale despre care I. B. C. a dat pînă acum date sigure (Filipești, Tirgșor, Pietroasele, Mălăiești etc., etc.).

IV. *Greșelile de tipar* sunt extrem de numeroase și prejudiciază grav valoarea cărții și așa grav suferindă din cauza mulțimii de date eronate și concluzii neconcludente!

Unele greșeli se referă la nume de persoane sau locuri, termeni care apar greșit cite odată de nerecunoscut (în paranteză vom da corectura): p. 3 Pom-pilian (Popilian), p. 17 ala electonum (electorum), p. 14 Apa Oaşului (Oraşului), p. 15 Dacia Apulum (Apulensis), p. 18 ala Pannonicum (pannoniorum), p. 22 ala I N Illyrio (= ala I Numeri Illyricorum) coh I Alp (Alpinorum), p. 34 castrul (castra), p. 63 Leg V Mac (Legio V Macedonica), p. 68 nota 104 N. Moga (V. Moga), p. 13 nota 105 N. Moga (V. Moga), p. 79 nota 209 Formi (Forni), nota 218 Hredt (Horedt); nota 219 Bundsi (Buday), p. 31 Dalgozetok (Dolgozatok); p. 76 Optatianensis (Optatianensium); p. 79 Ngebur (Neigebaur); p. 83 castra numerus (castra numeri), p. 12 cohors III Campenostis (Campestris), Fig. 37 Negrești (Negrești), Orheiu Seciuesc (Odorheiu), p. 85 nota 274 Breez (Breeze), p. 87 nota 290 Dalgozatok (Dolgozatok), p. 89 Nordeuropeische (nordeuropäische), p. 91 AMP SVI (Acta Musei Porolissensis III); p. 93 Evkönyv (Evkönyvo); p. 74 Klientelrandstreten (Klientelrandstaaten); p. 97 nota 388 I. Popa (Al. Popa); p. 98 nota 398 Lenschi (Leschi), p. 102 nota 448 Geneczi (Ferenczi); p. 103 nota 469 Schönberg (este de fapt cunoscutul limesolog H. Schönbberger), p. 103 nota 467 HA și V. Al. S sunt formule criptogramatice, p. 104 Viștea este de fapt Mars, p. 106 silvaniae (Transilvaniae), Szekesfeherv (Székesfehérvár), p. 109 Gaga (Haga), Alas (Alen), Delmagyarország (Délmagyarország), oprotoistrie (O protoistrie), p. 113 Pulovics (Paulovics), p. 107 Debreceni (Debrecen); p. 108 Bulltin (bulletin), Tran-V. Chirilă este de fapt E. Chirilă; N. D. este de fapt H. Daicoviciu — în cazul că acceptă să fie rebotezat —; p. 117 Plessa (Pleșa), p. 118 Pesculum (Řesculum), Totisei (Totiței); Fig. 63 Isbășești (Izbășești).

Alte greșeli au apărut probabil datorită grabei sau ignoranței autoarei: p. 3 Ceram — este o prescurtare care nu poate fi găsită în listă; p. 16 nu sunt marcate în text notele 137 și 138; p. 66 nota 83 W. Wagner nu vorbește despre cohors V. Gallorum la Pojejena; p. 66 nota 84 lucrarea lui B. Milleker este citată greșit: I—III, 1897 cînd de fapt este I (1897), II (1899), III (1906); p. 103 nota 499 revista History — există între prescurtări; Fig. 37 Teregov și Mehadia sunt greșit plasate pe hartă; Comalău și Boroșneu apar departe de locul unde se află în realitate, ca și Hoghiz; Fig. 8 scara la care e prezentat castrul este greșită; Fig. 13 la Orăștioara I.B.C. a fabricat un profil nou; Fig. 34 Orheiul Bistriței nu există în SCIV, XVIII, 1967, 18, 1, căci nu există o astfel de trimitere; Fig. 33 castrul de la Căseii are laturile greșit orientate; Fig. 60: curios cum a putut surprinde într-o secțiune lată de 1,00 m marginea valului; Fig. 38 a fost copiată greșit; Fig. 81 „vallum in the fort of Porolissum” constituie o eroare, căci valul nu se prea află în fort; Fig. 85 planul copiat după K. Horedt fără nici o prudență este o creație artificială a primului autor, departe de realitatea săpăturilor lui Z. Székely.

Am ajuns la sfîrșitul observațiilor și notelor noastre, fără a avea pretenția (nici nu am avut intenția) de a le fi identificat pe toate. Dar trecerea în revistă a confirmat din plin afirmațiile din introducere. Cine are curajul și puterea de a fi critic, trebuie să suporte și el critica.

Acesta este însă doar un aspect al problemei. Faptul că o lucrare apare într-o prestigioasă serie în limbă de circulație internațională, cum este B. A. R. implică anumite obligații. Or, lucrarea de care ne-am ocupat oferă străinătății, deci celor care nu sunt în măsură să se infor-

meze direct din literatura de specialitate românească, o imagine cu totul deformată, atât a realității istorice (ceea ce este foarte grav), cât și a cercetării arheologice românești ca atare.

NICOLAE GUDEA

THE DEFENSIVE SYSTEM OF ROMAN DACIA BETWEEN REALITY AND FICTION

(Summary)

The paper deals with critical observations and notes on Ioana Cătăniciu's book entitled *Evolution of the system of defence work in Roman Dacia* (B.A.R. International Series) 1981.

On the basis of his own research carried out in the forts of the three dacian Provinces (Buciumi, Moigrad, Tihău Bologa in Dacia Porolissensis Inlăceni, Teregova, Mehadia in Dacia Apulensis and Risnov, Feldioara in Dacia Malvensis) the author of the article makes critical observations and completions to the following aspects of the book:

1. the quality of the information and the way of its presentation and use
2. underlines a series of „innovations“ and even „inventions“ to which the author of the book resorts in order to suport her own hypothesis
3. makes a critical and detailed analysis of the content of the Cătăniciu's book dealing each chapter, with a special attention on the erroneous informations, gross exaggerations and sui-generis interpretations. Some peculiar dating procedures, her own system of assigning and strange wordings of the author of the book are revealed.